

HORVÁTH SZ. FERENC*

A népszolgálat – ki szolgál kit és ez ki- nek jó?

Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József
(szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alak-
változatai a magyar kisebbségek történetében.* Pozsony,
Kalligram Kiadó – Regio Könyvek, 2015.

Elgondolkodtató, ellentmondásos, ugyanakkor hihetetlenül tanul-
ságos a Bárdi – Filep –Lőrincz hármas által szerkesztett tanul-
mánykötet. Hogy miért elgondolkodtató s tanulságos, kiderül e re-
cenzióból. Hogy ellentmondásos, az nem meglepő, hisz a kötet tize-
negy tanulmánya a „népszolgálat” fogalmával egy olyan politikai-
társadalmi jelenség megragadására tesz kísérletet, amely mintegy
ernyőként sokfajta megnyilvánulást igyekszik átfogni. Ezért nem
meglepő, hogy az egyes írások között izgalmas ellentmondások
fedezhetők fel.

De mi is ez a „népszolgálat”? Hol és mikor keletkezett, kik vol-
tak a legjelentősebb képviselői? Mely szellemi gyökerekre vezethető
vissza – és léteznek-e mai, aktuális formái? Ezen kérdések mentén
mutatnám be a kötetet s a témát. Céloom nem annyira minden egyes
tanulmány külön méltatása, mint inkább a jelenség összetevőinek
ismertetése. S egyúttal azoknak a szubjektív benyomásoknak az
összegzése, amelyeket a recenzióban keltett a kötet.

A szerzők azon szerencsés-szerencsétlen helyzetben voltak, hogy
több olyan népszolgálat-definíció áll rendelkezésünkre, melyeket
maguk a „népszolgálók” írtak – részben már az 1920-as, részben az
1970-es évek Erdélyében. A kötet több szerzője idézi is Gáll Ernőt

* A szerző Horváth Sz. Ferenc történész, PhD, középiskolai tanár Immanuel Kant
Gimnázium, Rüsselsheim, Németország. E-mail: franzhorvath@web.de.

1979-ből: „a népszolgálat fogalma mind a gazdasági, mind a kulturális felemelést elősegítő, a jobbító tevékenységet jelöli. Lényegénél fogva felvilágosító jellegű, morális szempontból pedig – a már említett hivatástudaton és elkötelezettségtudaton kívül – hűség és felelősség jellemzi, aki a népet szolgálja elsősorban a dolgozók érdekeit képviseli.” (8.) Balogh Edgár szerint „az értelmiségnek, *amely nem azonos szerepében a népegésszel*, van egy felgyűjtött tudásanyaga, egy specialitása, így írók esetében az irodalom, az orvostudomány az orvosok esetében, s ezt olyan *szélesebb tömegek felé kell tudnia közvetíteni, azok anyanyelvén*, amelyek egyénileg nem specialisták orvostudományban, mérnöktudományban vagy irodalomban” (236., kiemelés az eredetiben). A két idézet nyilvánvalóvá teszi: arról van itt szó, hogy a nép egy részét (az értelmiséget) egyfajta benső ösztönzés (Gáll: „hivatás- és elkötelezettségtudat”) arra serkenti, bocsássa szaktudását a kisebbségi nyilvánosság rendelkezésére azzal a céllal, hogy a népjó(-lét) szintjét emelje. Ebben, de legalábbis hasonló értelemben használja a fogalmat a kötet szerzőinek nagy része is.

Mintha eltérőek volnának a vélemények azonban a népszolgálatjelenség keletkezését illetően. Noha a legtöbb tanulmány a jelenséget egyfajta kisebbségi stratégiaként fogja fel, mely a húszas-harmincas évek Erdélyében keletkezett (e genezist szépen dolgozza ki tanulmányában mind Bárdi Nándor, mind Lőrincz D. József), nem egy szerző a fogalmat a valóságba átültető értelmiségiek attitűdjében olyan hozzáállást fedez fel, amelyet egyfajta Felvilágosodás-kori szellemiséggel rokonít. Lőrincz még a görög-keresztény értékvilágig, az ókori görögök paideia nevelésményéig is visszamegy a népszolgálat szellemi gyökereinek feltárásában. Tanulmánya zárja a kötetet, így a fogalom keresztény gyökereinek (Imre Lajos, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor) általa történő hangsúlyozása értelemszerűen bezárja a kört, ugyanis visszavezet Bárdi Nándor bevezető tanulmányához, aki a fogalom keletkezését szintén a kolozsvári református teológusokra vezeti vissza. Míg főleg Imre, Makkai és Tavaszy magasrendű képzettségének tudatában a fogalomnak a görögöktől való eredeztetése plauzibilisnek tűnik, a fogalom keresztény mivoltának túlhangsúlyozása mégis felvet pár kérdést. Lőrincz ugyanis a hetvenes évek népszolgálatfogalmától elvitatja a hitelességet, mondván, hogy ezt csupán a keresztény világnézet, illetőleg spiritualitás biztosította volna. (321.) No de nem lehetséges a fogalmat keresztény tartalom nélkül, egyfajta kisebbségi- vagy nemzetpolitikai

krédóval, avagy humanista éthosszal megtölteni, élni és gyakorolni? Szerintem ez elképzelhető. Érdekes és találó e szempontból Gagy József esettanulmánya (*Polgármester és naiv faragó*, 249-266.), aki a csíkfalvi K. D. pályafutása s közösségi elkötelezettsége példáján keresztül épp egy olyan népszolgálói esetet mutat be, amelyik a hetvenes években indult mindenfajta keresztény háttér nélkül, 1989 után is bármiféle keresztény spiritualitás nélkül teljesedett ki s vált olyannyira hitelessé, hogy K. D.-t e tekintetben a lakosság példaadónak tekinti. Az ilyen látens ellentmondások teszik a kötetet véleményem szerint izgalmassá, mert általuk a tanulmányok akár csendes párbeszédként is felfoghatóak.

A hetvenes évek népszolgálatfogalmáról szólva Lőrincz József Gáll Ernőét tulajdonképp szemfényvesztésnek tartja, mert célja szerinte az akkori fiatal generáció félrevezetése volt. Gáll és társai azzal akarták ugyanis az erdélyi magyarság fiatal nemzedékeinek figyelmét életük kilátástalanságáról elterelni (lásd a 311-312. és 320-321.). A népszolgálókat Lőrincz ugyanakkor egy sor negatív kategóriába sorolja: „a szofista, az abszolutista uralkodót kiszolgáló felvilágosult hivatalnok, az államszocializmusok nomenklatúrája, a gnosztikus, a trickster”. (313.) Utóbbi Lőrincz szerint „a szélhámos, csaló, aki minden értéket pervertál, aki a közösséget becsapja látszólag szép, igaz beszédével, de csak a veszét okozza”. (uo.) Ezek, ilyen emberek lettek volna a népszolgálók avagy az ezt az eszmét hirdetőik, s köztük, hiszen a szöveggörnyezet azt sugallja, Gáll Ernő is? Megeshet, hiszen e kerek világon minden lehetséges. A recenzens Gállképe, amely az ő tanulmányai, naplói s levelezése ismeretéből állott össze, mindeddig ezzel ellentétes volt. Gállt eddig sem szélhámosnak, csalónak avagy értékpervertálónak nem tartotta. Ugyanebben az összefüggésben Lőrincz fejtegetése így folytatódik: „a ’nép’, a ’szolgálat’, az ’új ember’ stb. – szavak. A szavakat fel lehet használni gonoszul is, jól is. A szavak nem lehetnek tricksterek vagy gnosztikusak. Az emberek viszont igen. Ezért azt kell megnéznünk, hogy az emberek adott helyzetekben hogyan használták a szavakat.” (uo.) E kritikus hozzáállással csakis egyetérteni lehet, és legfeljebb annyit hozzáfűzni, hogy ezeket a helyzeteket Gáll esetében is ki kellene mutatni. De ebben a még fiatal Gáll-kutatás az illetékes.

Hogy miként lehet szakszerű esettanulmányt készíteni, arra három példa is akad a kötetben: Bárdi Nándor elemzése Balogh Edgár népszolgálalásáról (28-47.) és a délvidéki Kende Ferenc közügyi

ténykedéséről 1935-1940 között (137-186.), valamint Stefano Bottoni írása Mikó Imre közreműködéséről a román állambiztonsági szolgálatokkal: *Népszolgálat, mint politikai játszma*. (187-231.) Ezt azért érdemes bemutatni, mert körültekintő, mérlegelő eljárás- és érvelésmódja a megértésre, nem pedig az elítélésre való törekvése által annak mintája lehet, miképp kell egy bonyolult, ellentmondásos élet- s pályaképet bemutatni. E sikeres eljárás kulcsát abban látom, hogy Bottoni nemcsak Mikó 1945 előtti pályafutását vázolja fel, hanem a politikus és szakírónak a román állambiztonsági szervekkel való együtt-, sőt többszöri önkéntes közreműködését sikeresen ágyazza be a mindenkori bel- és külpolitikai helyzetbe. Ugyanakkor Bottoni mindezt összeköti Mikó magánéletével, életének és munkállomásainak különböző szakaszaival. Noha tanulmányának a címe azt is szuggerálhatná, mintha Mikó és az állambiztonság között egyenrangú felekként közt folyt volna egy játszma, a szerző ismételten hangsúlyozza Mikó megfélemlítését és megzsarolását. De Mikó ambícióit sem hallgatja el egy befolyásosabb és képzettségéhez, valamint felkészültségéhez méltóbb munkahely elnyerését illetőleg. Mikó önkéntes együttműködési felkínálkozásait olvasva mégis megmarad az olvasóban egyfajta szellemi távolság s viszolygás. Persze kérdéses marad számomra, mennyire érthetem meg Mikó viselkedését, nélkülözve azt az élményhalmazt, amit Mikó viszontagságos éveiben átélt. No meg az is, mennyire lehet/szükséges Mikó harcát önmagáért s a családjáért (bármennyire érdekes is mindez) a népszolgálat eszméjével összekötni.

Mikó Imrét, Gáll Ernőt avagy Sulyok Istvánt és Paál Árpádot Bárdi Nándor kapcsolja össze bevezető tanulmányában a népszolgálat gondolatával: e személyek láncá rávilágít a jelenség ideológiai besorolhatóságának lehetetlenségére. Illetőleg arra, hogy ez nézőpont, jobban mondva az éppen szóban forgó s elemzett személy függvénye. A legátfogóbb e tekintetben Bárdi bevezető tanulmánya. Ő a népszolgálatot nem a jobb- vagy baloldali sablonokon keresztül mutatja be, hanem ezektől függetlenül (számomra meggyőzően) négy elemből rakja össze: „az erdélyi sajátosságok karakterológiai tudatosításából; az egységes kisebbségi társadalom konstrukciójából; a keresztényszociális nemzetszemléletből; a keresztény nemzetnevelési elvekből”. (11.) Ezekről különíti aztán el a Balogh Edgár-féle népszolgálatíságot, akinek nézeteit szinte hatvan év publicisztikájának a tükrén keresztül vizsgálja.

Egry Gábor viszont érdekes, a nemzetközi irodalmat felhasználó tanulmányában a népszolgálatot főként a korabeli, 1920/30-as évekbeli német „konzervatív forradalom”-mal rokonítja. Ennek „változatos palettájáról a völkisch és a nemzeti szocialista (nem szükségszerűen nemzetiszocialista) csoport nézeteivel való rokonság mutatható ki a népszolgálat eszmében” (62.), véli Egry. Példaként azt hozza fel, hogy mindkét nézetrendszerben kimutatható a népközösségi eszme, az egyén alárendelése a közösségnek, a harmonikus közösségvízió s a liberalizmus/liberális individualizmus meg a kapitalizmus elvetése. Eltekintve a népközösségi eszmétől, mindezen aspektusok a szocialista tanban is fellelhetők. Már említett tanulmányában Lőrincz József a népszolgálat és a bal-, illetve jobboldali totalitárius ideológiák közti különbséget abban jelöli meg, hogy a „népszolgálat szerint az égi és a földi hatalmat szét kell választani”, hiszen „azt a lelki gondoskodást, amire a közösségnek szüksége van, az állam nem tudja ellátni. A két totalitárius felfogás szerint viszont az állam mind a földi, mind a lelki ügyekben szuverén módon cselekedhet.” (318.) Vagyis az emberek szükségletei, a lelki üdvözülés, a transzcendens lét reménye az, ami a népszolgálatot esszenciálisan elválasztja a totalitárius világnézetektől.

A kötet erősségének tartom, hogy a szerkesztők a szerzőket egymással vitáztatják. Egry ugyanis szinte Lőrincz fenti soraival folytat párbeszédet s mond neki ellent, amikor leszögezi: „A népszolgálat teológiai alapozása ugyan fontos, de egyáltalán nem zárja ki az inspirálódást [mármint pl. egy völkisch-jobboldali nézetrendszerben – *a szerz. megj.*], hiszen a konzervatív forradalom nem zárta ki a kereszténységet. Bizonyos kérdésekben kézenfekvőnek tűnik a közvetlen befolyás. Makkai történelemképe [...] egyértelműen rokona a *Volksgeschichte* megközelítésének, miközben a fiatal generáció munkásságát közvetlenül is befolyásolták a Magyarországon Mályusz Elemér és később Szabó István képviselte, közvetítette népiségtörténet módszerei, kérdésfeltevései.” (62-63.) Vagyis Egry nem választaná el oly apodiktikusan a népszolgálat nézetrendszerét a völkisch nézetektől, s a kettő közt átjárhatóságot, rokoníthatóságot, sőt azonosíthatóságot feltételez. Több szerző esetében (Sulyok, a Hitel-kör némely tagja) ez több mint plauzibilis, ha elolvassuk írásaik s politikai megnyilvánulásuk némelyikét. A népszolgálat fogalmának jelentése is annak függvényében módosul, ki mit ért azon, hogy „nép” vagy „szolgálat”, amint ezt Lőrincz is fennebb idézett soraiban

kifejtette. Hiszen Gáll Ernő nem véletlenül beszélt „dolgozók”-ról, amikor a fogalmat meghatározta, másrészt nyugodtan kiindulhatunk abból, hogy Paál, Sulyok avagy Albrecht Dezső számára a harmincas évek közepétől a „nép” szó már nem foglalta magába a magyar ajkú zsidókat. A kötet bevezetőjében említett szükséges további kutatói munkák egyike ezért talán a fogalom időbeli s személyek szerinti eltérő használatának feltérképezése lehetne.

Miklós Ágnes Kata szintén izgalmas tanulmánnyal szerepel a kötetben: *A népszolgálat és a hetvenes évek romániai magyar irodalmának nemzedéki vitái* (232-248.). Miklós ebben két korabeli irodalmi vita bemutatása mellett többek között az értelmiség (mint önjelölt elit) s a nép(-közösség) mint illuzórikus egység viszonyát is taglalja, igencsak fontos kérdéseket érintve ezzel. Hiszen felveti a népszolgáló legitimációjának rendkívül súlyos problémáját: ki, mikor s hogyan hatalmazta fel akár az értelmiséget, akár egy társadalmi (értelmiségi) elit némely tagját arra, hogy meghatározza, mi is a (nép-)jó, s ennek eléréséért anyagi avagy „humántőke” erőforrásokat vessen be? A kérdés jelentőségét abban látom, hogy a vélemények a „népjó” mibenlétét illetően egyáltalán nem egységesek, hanem mindig személytől függőek. De megbízhatunk-e az egyének Gáll-féle „hivatás- és kötelességtudatában”, és abban, hogy nem történik hatalmi visszaélés? A kötet tanulmányai ilyen kérdésekkel sajnos nemigen foglalkoznak, habár Miklós Ágnes Kata szövegében legalább utalás történik a róluk való elgondolkodás szükségességére.

A könyv egy másik helyén viszont a problémakör inkább nevetéssé válik: E „látszólag demokratikus álláspont [mármint a népszolgálók legitimációjának tematizálása s megkérdőjelezése – *a szerz. megj.*] a magyar antipolitikai hagyományhoz köthető. Sajnos tarthatatlan, hiszen vagy naiv (azt hiszi, hogy létezik hatalmon kívüli diskurzus), vagy csak arra szolgál, hogy leplezze: tulajdonképpeni célja nem a létező hatalmi viszonyok megszüntetése, hanem az, hogy azokat a maga javára átrendezze. A társadalmi pozíciókra kihegyezett bírálat önellentmondáshoz vezet. Ugyanis ha a bírálat a pozíciókra és ezek megszerzésére koncentrál, ha a beszélő személyétől, társadalmi pozíciójától teszi függővé egy kijelentés (morális) igazságtartalmát, akkor a bírálóknak is a szemére lehet vetni, hogy ‘nincs társadalmi felhatalmazásuk’, ‘érdekeiket követik’ stb. Joggal mondhatjuk, hogy a létező hatalmi diskurzus bírálata csak arra szolgál, hogy helyébe saját, szintén hatalmi (vagyis nem ‘hatalmon kívü-

li’, ‘ártatlan’) diskurzusát ültesse”. (305.) Az idézet szerint tehát áldemokratikus álláspontra helyezkedik az az olvasó vagy tévénező, aki egy szakember kijelentéseit kritikusan kezeli s esetleg a szakember (vagy kijelentései) legitimációját firtatja. Ugyanakkor egy „antipolitikai hagyomány” rabjaként viselkedünk, amikor kétségbe vonjuk napjaink állítólagos tanácsadóinak (hiszen mindenki csak a nép, az olvasó vagy a tévénező javát akarja...) avagy a harmincas-negyvenes-hetvenes évek népszolgálóinak „örök igazságait”? Hány orvostudományi tanulmányról, hány politológiai cikkről, hány szakember állásfoglalásáról és („népszolgálati”) ajánlatáról derült már ki, hogy megrendelésre készültek, farmakológiai cégek vagy politikai think-tank-ek pénzelték, vagy akár (totalitárius stb.) ideológiákat szolgáltak stb.? Félreértés ne essék: nem eltúlzott tudománykritikáról, sem misztikus-ezotérikus áltudományok propagandájáról van itt szó. Hanem egy olyan *demokratikus* társadalmi diskurzusról, amelyik nem tekintélyuralmon alapszik, ellenben meghiúsítja a szakemberek technokráciáját, de legalábbis gyöngíti azzal, hogy mindenkit legitimációs kényszernek vet alá. Nehezemre esik egy legitimációkritikát naivnak tekinteni. Ugyanakkor a fenti idézet szerzője (Lőrincz József) érvelésében véleményem szerint kissé csúsztat: Míg az idézett rész elején még a társadalmi elit *legitimációjának* megkérdőjelezését tartja naivnak, később észrevétlenül témát (vagy legalábbis érvelési súlypontot) vált, s „a társadalmi pozíciókra kihelyezett bírálat”-ot bírálja. Nem vagyok meggyőződve, hogy a kettő ugyanaz. A szerző (máskülönben bizonyítatlan) állítása szerint, aki e pozíciókat bírálja, azt azért teszi, mert ő szeretné azokat magának megkaparintani. Eltekintve attól, hogy egy ilyen eljárás állítólagos erkölcselensége megkérdőjelezhető (hiszen nem a hatalmi pozíciókban levők elméleti kicserélhetősége a demokrácia egyik lényeges eleme?), felmerül az olvasóban a kérdés: miért kell abból kiindulni, hogy az a személy, aki a hatalmi pozíciókban levők legitimációját firtatja, ezeket szükségszerűen maga akarja birtokolni? Nem áll-e inkább az fenn, hogy az értelmiségi lét s minden *demokratikus* berendezkedés (legalábbis minden *szekuláris* alapokon nyugvó *demokratikus* berendezkedés) ismérve s alapja az, hogy mindenkinek, aki a nyilvánosságban szerepet vállal, s főleg ha a népet szolgálni akarja, annak a saját pozícióját legitimálnia kell? Aki mások fölött rendelkezni s dönteni óhajt, pont az ne tegye ki magát e másoknak róla alkotott ítéletének? Miért lennének a legitimáció kényszere alól épp az olyan

népszolgálok kivéve, akik például a negyvenes években feljegyzésekben a csángók „hazahozatala” érdekében a zsidók kitelepítését vagy a német kisebbség Magyarországról való elűzését, avagy az ötvenes-hatvanas években véleményezéseikkel más személyek sorsának az alakulását befolyásolták (lásd Bottoni Mikó-tanulmányát)? Épp a 20. század borzalmas története mutatja, mennyi gonoszság, fájdalom, szomorúság és jóvátehetetlen igazságtalanság történt azért, hogy önkéntes és legitimáció nélküli „népszolgáló” mérnökök, orvosok, írók és politológusok, történészek és szociológusok hosszú sora vélte szükségesnek a társadalmát önnön elképzelése szerint alakítani, formálni, gyógyítani, róla statisztikákat, feljegyzéseket, memorandumokat és a politikusoknak tanácsot meg javaslatokat adó írásokat készíteni és benyújtani.

Ezek a kérdések és gondolatok ne tévesszék meg az olvasót: a bemutatott kötetet a recenzens mindvégig töretlenül élvezettel olvasta elejétől a végéig, és éppen a felvetett kérdések hosszú sora mutatja a tanulmányok gondolatgerjesztő és tanulságos voltát. A kötetet ezért fenntartás nélkül ajánlja történészeknek, politológusoknak, szociológusoknak, s reméli, a szerkesztők tovább szorgalmazzák e komplex népszolgálatfogalom kutatását, s ezek gyümölcseit minél hamarabb az olvasó közönség elé is tárják.